

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра української філології

**Курсова робота
на тему:**

**«НАВЧАННЯ СЛОВОТВОРУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ
ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
(на прикладі українських прізвищ)»**

студентки групи СОукр 20-19
філологічного факультету освітніх технологій
спеціальності 014 Середня освіта, Українська
мова і література
освітньої програми Українська мова і література,
англійська мова, зарубіжна література
Маслак Дар'ї Олегівни

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук,
доцент Заскалета В. П.

Кількість балів _____
Національна шкала _____
Оцінка ЄКТС _____

Члени комісії:

_____
(підпис)

_____
(прізвище, ініціали)

_____
(підпис)

_____
(прізвище, ініціали)

_____
(підпис)

_____
(прізвище, ініціали)

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
1.1. Словотвор як діяльність і розділ мовознавства.....	6
1.2. Способи творення слів в українській мові.....	7
1.3. Прізвище як одиниця антропонімії. Специфіка творення прізвищ в українській мові	8
РОЗДІЛ 2. НАВЧАННЯ СЛОВОТВОРУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ ЗЗСО НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩ	11
2.1. Методика вивчення словотвору українських прізвищ у 5-11 класах....	11
2.2. Приклади дидактичних матеріалів для вивчення словотвору українських прізвищ	14
ВИСНОВКИ	17
РЕЗЮМЕ	18
RESUME	19
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	20
ДОДАТКИ	22

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасна освітня система потребує постійного оновлення, доповнення та вдосконалення. Поступова трансформація традиційної школи у тому числі й впровадження онлайн уроків, спрямована на зосередження на передачу знань, умінь та навичок, є необхідною у змінному світі, де швидкість розвитку технологій та інформаційних потоків вимагає постійного адаптування. Однак, ця трансформація не повинна ігнорувати проблему відсутності мотивації у дітей до здобуття знань та їхнього особистого розвитку.

Сучасний урок української мови має за мету зацікавлення учнів навчальним предметом, що сприяє більш ефективному процесу навчання та розвитку стійкого інтересу до знань. Це досягається через врахування основних цілей, змісту, структури, методів, прийомів і засобів навчання, визначених Державним стандартом освіти.

Сучасний світ вимагає від людини не лише грамотності, але й здатності ефективно використовувати мовні ресурси для вираження ідей, творчості та комунікації з оточуючими. Мовна особистість, яка володіє розмаїттям мовних засобів, включаючи слова, які вона може самостійно творити, стає важливим активом у сучасному суспільстві. Тому вивчення словотвору має велике значення для формування такої мовної особистості, яка вміє ефективно використовувати мовні ресурси для досягнення своїх цілей та успішного спілкування.

Опрацювання цієї теми може допомогти вчителям української мови розробити нові методи та прийоми навчання словотвору.

Проблемі навчання словотвору учнів на уроках української мови приділяли значну увагу мислителі-педагоги як минулого, так сучасності: К.Д. Ушинський, О.О. Потєбня, Л.А. Булаховський, І.П. Ющук, С.І. Дорошенко, М.Я. Плющ та інші.

У багатьох працях дослідників відображено різні підходи до навчання словотвору учнів на уроках української мови на прикладі прізвищ. Так, науковці визначають психологічні аспекти словотвору, зв'язок слова з думкою та образом (О.О. Потебня); методику навчання словотвору в початковій та середній школі (І.П. Ющук, М.Я. Плющ); етимологію, словотвір, морфемний склад, семантику українських прізвищ (А.П. Загнітко, Ю.К. Редько, Н.Ф. Клименко, В.М. Русанівський, О.П. Крижанівський). Але кожен з дослідників зробили значний внесок у розвиток методики навчання словотвору. Їхні праці допомагають учителям української мови зробити уроки цікавими та пізнавальними.

Це зумовило вибір теми роботи курсової роботи *«Навчання словотвору української мови учнів закладів загальної середньої освіти на прикладі українських прізвищ»*.

Мета дослідження – проаналізувати методичні основи навчання словотвору учнів ЗЗСО на прикладі українських прізвищ на сучасному уроці української мови та виявити дидактичні умови, які сприяють кращому засвоєнню учнями знань зі словотвору, розвивають їхні мовленнєві навички та виховують любов до рідної мови.

Для досягнення мети дослідження необхідно розв'язати такі дослідницькі завдання:

- вивчити теоретичні основи словотвору української мови;
- проаналізувати етимологію українських прізвищ;
- узагальнити досвід педагогів щодо навчання словотвору на уроках української мови;
- розробити систему вправ та завдань з навчання словотвору на прикладі українських прізвищ.

Об'єкт дослідження – процес навчання словотвору української мови учнів ЗЗСО.

Предмет дослідження – методика навчання словотвору української мови учнів ЗЗСО на прикладі українських прізвищ.

Для досягнення поставленої мети, вирішення завдань використано такі **методи дослідження**:

- теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, класифікація літературних джерел;
- етимологічний та семантичний аналіз українських прізвищ.

Курсова робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 21 сторінку. Список використаних джерел налічує 22 найменування. Додатки розміщені на 7 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Словотвір як діяльність і розділ мовознавства

Словотвір, також відомий як деривація або морфологія слова, є розділом мовознавчої науки, що досліджує структуру слів та методи їх формування. Це включає утворення нових слів з іншими лексичними значеннями на основі вже існуючих у мові. Словотвір вивчає процес деривації, коли слово створюється шляхом додавання до нього афіксів або інших морфем. Окремо виділяють також субстантивацію, яка перетворює слова інших частин мови на іменники (наприклад, "полонений" стає "бранцем"), адвербіалізацію, що перетворює слова на прислівники (наприклад, "восени"), і прономіналізацію, коли слово переходить до ролі займенника (Українська мова. Енциклопедія, 2004, с. 618).

Класики педагогіки акцентували увагу на значенні вивчення словотвору для розвитку мовлення та мислення дітей. Вони вважали, що знання способів словотворення сприяє глибшому розумінню будови мови, збагачує словниковий запас та сприяє розвитку логічного та образного мислення. Констянтин Ушинський розглядав слово як не лише звук, але і як засіб вираження думки.

Вивчення словотвору є важливим етапом у розвитку мовлення та мислення школярів. Знання способів словотворення допомагає їм краще розуміти мову, збагачувати словниковий запас та розвивати логічне та образне мислення.

Аналіз наукових досліджень з проблеми словотворення української мови показав, що цей процес є тісно пов'язаним з іншими розділами мовознавства, такими як морфеміка (вивчення морфем), лексикологія (вивчення лексики) та граматики (Ліпич & Правда, 2016, с. 219)

1.2. Способи творення слів в українській мові

Способи словотворення поділяють на дві основні групи: афіксальні та неафіксальні. Афіксальні способи словотворення, такі як префіксація (праліс – ліс), суфіксація (коник – кінь), префіксація з суфіксацією (надгомільковий – гомілка) та безафіксний (юнь – юний), ґрунтуються на додаванні афіксів (префіксів, суфіксів, зокрема нульового, постфіксів) до твірної основи і є найпоширенішими в українській мові.

Неафіксальні способи словотворення, такі як різні види складання (водогін, лісостеп, жук-короїд), абрєвіація (КНЛУ, медучилище, завкафедри, комбат), конверсія (молодий, черговий), вторинна номінація (маслак і Маслак, малюк і Малюк), зрощення (запанібрата, Непийвода, горицвіт, боривітер), не базуються на додаванні афіксів і представляють інші механізми формування нових слів.

Аналіз наукових досліджень проблеми підтверджує постійний інтерес мовознавців до словотвору. Наукові дослідження в галузі словотвору сприяють глибшому розумінню будови мови та покращенню методів навчання української мови.

З огляду на сучасні умови науково-технічного розвитку, перед навчальними закладами стоїть важливе завдання – навчити кожну дитину словотвору. Це вміння вимагає ґрунтовної та системної роботи як з боку вчителя, так і з боку учня. Використання різноманітних методів у навчальному процесі може значно полегшити та зробити процес навчання словотвору більш цікавим та ефективним (Дудик, 2005, с. 180).

Отже, словотвір є важливим розділом мовознавства, адже він дає нам ключ до розуміння того, як з'являються нові слова і як вони функціонують у мові.

1.3. Прізвище як одиниця антропонімії. Специфіка творення прізвищ в українській мові

Антропонімія – розділ ономастики, який вивчає власні назви людей. Одним із різновидів таких власних назв є прізвище. Відомий український антрополог П. П. Чучка вважає, що прізвище – "вид антропоніма, обов'язкове спадкове власне іменування людини, яким окрім неї в офіційних сферах називають кожного з членів родини" і розмежовує їх на прізвища українців та українські прізвища (Чучка П. П., 2000, с. 494). За цим дослідником, «українські прізвища – ті прізвища, що утворені засобами та способами українського словотвору від слів української мови». На його думку, українськими є такі прізвища:

- 1) споконвічно українські (Мельник, Шевченко, Тарасенко, Полтавець)
- 2) похідні від давніх українських адаптованих запозичень (Гусар, Кушнір, Турок, Томаш), навіть тоді, коли ареал функціонування таких прізвищ обмежений (Бисага, Мачка), а кінцева етимологія таких основ апелює до імен – румунська, угорська, німецька, словацька, польська чи якась інша
- 3) утворені від іншомовних слів (навіть вузьколокальних, зокрема карпатських), але за допомогою українських словотворчих засобів: Бесеганич, Волощук, Газдик (Чучка, 2005, с. 7-8).

Прізвища – явище достатньо пізнє в українському антропоніміконі. Їх появі передують виникнення прізвищ. Згодом, з потребою зареєструвати офіційно людину, прізвища часто перетворюються на прізвища. Частина дослідників указує на те, що цей процес на території сучасної України проходив неодноразово, оскільки тривалий час ця територія належала до різних державних утворень. З огляду на те, що прізвища стали прізвищами, тобто спадковими назвами людей, частина дослідників вважає їх лексико-семантичного походження. Інші ж науковці зазначають, що прізвища утворювалися з мовного погляду такими самими способами, що й прізвища. У своїй роботі ми дотримуватимемося саме цієї думки.

Найбільша частина прізвищ українців утворена від патронімів. Цей процес полягає у використанні імені чоловіка (батька) для формування прізвища. Для наочності візьмемо ім'я Василь. Проілюструємо похідні від нього прізвища такими прикладами: Василенко (утворено додаванням суфікса "-енко"); Василечко (утворено додаванням суфікса "-ечко"); Василевич (утворено додаванням суфікса "-евич"). Також є невелика частина прізвищ, утворених від матронімів – імені матері. На відміну від прізвищ патронімічного походження, прізвища матронімічного походження менш поширені (Прадід, 2021, с. 29).

Українські прізвища творилися за допомогою суфіксального, префіксального, префіксально-суфіксального, безафіксного способів; основоскладання, словоскладання; лексико-семантичним способом (Чучка, 2005, с. 8).

Для творення українських прізвищ служили суфікси: -ак (-як), -енк-о (-енк-о), -ук (-юк), -чук, -чак, -ович, -евич, -ів, -ов, -ин (Довганюк – син Довганя; Варченко – син Варки; Андрійчак – син Андрія; Марусин – син Марусі; Грицьків – син Гриця; Фастівець – той, що з Фастова; Біляк – білий; Здоровега – великий тощо). Прізвища у формі прикметників утворювались за допомогою суфіксів -ськ-, -зьк-, -цьк- (Лебединський, Сиволозька, Надбережний).

Префіксальний спосіб для творення українських прізвищ використовувався доволі рідко (наприклад, Беззубий, Накапелюх). Але префіксально-суфіксальний спосіб у творенні українських прізвищ можна зустріти частіше: Безхлібник, Забужан.

Прізвища утворені способом осново-, словоскладання є доволі поширеним та продуктивним в українській мові. Наприклад, Білодуб (основи прикметника та іменника), Вовкодав (основи іменника та дієслова), Лісогір (основи з двох іменників) тощо.

Серед українських прізвищ також є ті, що утворені шляхом усічення частини (будь-яких афіксів) імені: Михайло – Мих, Федько – Федь, Захар –

Хар. Таке явище спричинене високим ступенем антропонімізації цих імен у минулому. (Булава, 2005, с. 45)

Лексико-семантичний спосіб словотворення є також доволі поширеним (Передерій, 2009, с. 17) через тенденцію надання прізвища людині за видом діяльності (Ткач, Кушнір, Коваль, Косач, Плахотник, Копицяк), соціальним станом (Багач, Бідний, Кріпак, Куркуль, Бурлакова, Сирота, Солдат, Козак, Гайдамака), особливостей характеру чи зовнішності (Малюк, Ковба, Довгий), а також особові назви, утворені від слів на позначення фауни (Вовк, Лис, Орел, Журавель, Змія, Ужченко, Лев, Заєць), флори (Береза, Дуб, Малина, Калина, Барвінок, Горицвіт), засобів праці (Лопата) та предметів побуту (Кочерга, Кожухарський), явищ природи (Вітер, Посуха, Град, Дощ, Сніг, Завірюха), навіть назв днів тижня (Понеділок, Середа, П'ятниця).

Отже, українські прізвища – досить колоритний клас антропонімів. Вони віддзеркалюють багатогранну історію українського етносу. Творення українських прізвищ відбувалось за допомогою різних способів, таких як суфіксальний, префіксальний, префіксально-суфіксальний, основоскладання. Крім того, утворення прізвищ шляхом усічення імені або використанням лексико-семантичного чи лексико-синтаксичного (Підкуймуха, Задеривушко) способів теж було поширеним явищем. Таке різноманіття прізвищ способів їх формування свідчить про багатство словотвірних можливостей української мови.

РОЗДІЛ 2. НАВЧАННЯ СЛОВОТВОРУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ ЗЗСО НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ

2.1. Методика вивчення словотвору українських прізвищ у 5-11 класах

Вивчення словотвору українських прізвищ у 5-11 класах є надзвичайно важливим елементом навчання української мови. Цей процес сприяє розвитку мовної компетентності та культури мовлення учнів, а також розумінню структури та походження прізвищ.

Під час вивчення словотвору, учні ознайомлюються з різноманітними способами творення слів (афіксний та безафіксний способи словотворення, складання слів або основ, а також перехід слів з однієї частини мови в іншу). Важливо, щоб вчителі пояснювали учням принципи словотвору за допомогою простих прикладів, а потім розширювали цей аналіз на складніші конструкції. Це допомагає учням краще зрозуміти структуру мови та особливості словотворення (Костів & Сколоздра-Шепітко, 2018, с. 202).

Вивчення будови слова і словотворення має велике значення для розвитку мовленнєвих та аналітичних здібностей учнів. Ефективним прийомом, який допомагає глибоко засвоїти будову слова і розвинути навички визначення її, є розбір слова за будовою. Під час цього процесу учні вчать зіставляти слова, наприклад, похідні слова з однокореневими, а також різні форми одного слова, і вивчають систему суфіксів і префіксів в українській мові.

Крім того, вивчення словотвору українських прізвищ допомагає учням збагатити свій словниковий запас, розширити знання про історію та культуру України, а також розвинути аналітичне мислення. Вчителі можуть також використовувати різноманітні методи та прийоми, такі як аналіз родоводів, морфемний аналіз прізвищ, вивчення історії родин та їхніх прізвищ, а також дослідження значення та походження конкретних прізвищ.

Розуміння понять словозміни і словотворення є важливим етапом для учнів у процесі вивчення української мови. Вчитель має пояснити учням, що словозміна відноситься до відмінювання слів за різними граматичними категоріями, такими як відмінки, роди, числа та особи, при цьому лексичне значення слова залишається незмінним. У той час, словотворення означає процес творення нових слів за допомогою різних морфем або словотвірних засобів, що призводить до утворення нових слів зі зміненим лексичним значенням.

У 5-6-х класах вивчення словотвору українських прізвищ має свої особливості. Воно може бути організоване в контексті загальних принципів словотворення. На цьому етапі учні знайомляються з основними способами творення слів та навчаються розрізняти корінь, суфікси та префікси у прізвищах.

Перший етап – це ознайомлення зі словотворчими елементами. Учні вивчають основні словотворчі елементи: корінь, суфікси та префікси. Розглядаються їхні функції та значення у створенні нових слів.

Другий етап – аналіз українських прізвищ. Учні досліджують будову українських прізвищ, зокрема їхні корені, суфікси та префікси. Вони вивчають правила написання прізвищ та розуміють, як вони формуються за допомогою словотворчих засобів.

Третій етап – вивчення правил написання прізвищ. Учні ознайомлюються з правилами написання прізвищ та зразками вживання цих правил у практиці. Вони вчаться розрізняти правильні та неправильні варіанти написання прізвищ.

На завершальному етапі проводять словотвірний аналіз українських прізвищ, під час якого учні виявляють їхні корені, суфікси та префікси. Ця форма навчання сприяє зрозумінню структури та походження українських прізвищ, а також розвиває мовні навички учнів. Крім того, вона сприяє розвитку аналітичного мислення та уміння застосовувати знання в практичних ситуаціях (Ощипко, 1998, с. 19).

У середніх та старших класах, зокрема у 7-11 класах, вивчення словотвору українських прізвищ може бути більш глибоким та деталізованим. Учні проводять дослідження походження та історії прізвищ, вивчають морфологічну будову та аналізують складові частини. Також вони можуть аналізувати специфіку словотвору в прізвищах різних регіонів України, зокрема прізвища, які мають застарілі або діалектні форми.

Вивчення словотвору українських прізвищ в учнів може бути цікавим і пізнавальним процесом, який дозволяє їм досліджувати не лише мовні аспекти, але й історичні, культурні та соціальні контексти. Під час цього вивчення, учні можуть здійснювати аналіз джерел походження прізвищ, вивчати їх морфологічну будову, порівнювати особливості словотвору в прізвищах різних регіонів України та досліджувати прізвища з застарілими або діалектними формами.

Учні також можуть досліджувати тексти, де згадуються прізвища різних періодів історії України, такі як літературні твори, історичні документи та архівні матеріали. Аналіз таких текстів допомагає учням краще зрозуміти контекст, у якому виникли та використовувалися ці прізвища, та розширює їхнє розуміння історії та культури свого народу.

Групові вправи також є ефективним методом навчання, оскільки сприяють співпраці та обміну ідеями між учнями. Закріплення матеріалу через ігри, вікторини, спільні проєкти, тести та інші активні методи – це чудовий спосіб перевірити розуміння та навички учнів, а також зробити навчання цікавим і захоплюючим. Такі методи можуть включати словникові гри, головоломки на тему словотворення прізвищ, кросворди та інші інтерактивні завдання.

Також важливим є заохочення учнів до самостійного дослідження та аналізу прізвищ. Вони можуть проводити родинне дослідження, дізнаватися про походження та значення прізвищ своєї родини, а також ділитися цими знаннями на уроках, продемонструвавши короткі презентації, обговорення або створення колективного ресурсу, де кожен учень має можливість представити

інформацію про прізвище своєї родини. Такий підхід сприяє обміну знаннями між учнями та розширенню загального розуміння теми.

2.2. Приклади дидактичних матеріалів для вивчення словотвору українських прізвищ

Враховуючи важливість вивчення словотвору українських прізвищ у школярів 5-11 класів, дидактичні матеріали повинні бути цікавими, зрозумілими та відповідати рівню розвитку, віковим особливостям та інтересам учнів.

Організація навчання словотвору українських прізвищ передбачає використання наочних матеріалів, рольових та симуляційних ігор, проведення дебатів та дискусій, створення інтерактивних презентацій, перевірку знань з використанням інтерактивних вправ, проведення досліджень, організацію віртуальних екскурсій, розгадування кросвордів та головоломок. Такий різноманітний підхід дозволяє залучити учнів до активного навчання, розвиває їхні комунікативні та аналітичні здібності, а також сприяє поглибленню їхнього розуміння теми (Костів & Сколоздра-Шепітко, 2018, с. 202).

Розглянемо окремі вправи для вивчення словотвору українських прізвищ (детальніше всі вправи описані в додатках).

1. *Вправа «Аналіз родоводів»*, де учні отримують завдання проаналізувати родоводи своїх родин. Вони шукають інформацію про прізвища своєї родини та, можливо, про прізвища відомих осіб, досліджують походження своїх прізвищ, шукають подібності та відмінності між ними, визначають їхнє значення та корені.

2. *Вправа «Порівняння прізвищ»*, у ході якої учні порівнюють прізвища своєї родини з прізвищами родин інших учнів, визначають, чи є спільність у походженні, значенні або звучанні прізвищ. Ця вправа допомагає зрозуміти, наскільки різноманітним може бути словотворення прізвищ.

3. *Проектна робота про прізвища.* Учні можуть працювати над проектом, досліджуючи певний аспект словотвору українських прізвищ. Наприклад, вони можуть скласти презентацію про історію створення прізвищ, провести дослідження «професійних» прізвищ або зібрати матеріали про прізвища, що походять від географічних назв.

4. *Гра "Віднови прізвище",* аби учні закріплювали знання про словотвір та розуміння структури прізвищ, відновлюючи прізвища за їхніми фрагментами та значенням.

5. *Вправи на визначення способу творення прізвищ,* щоб учні краще розуміли будову мови та особливості творення прізвищ.

6. *Вправи на групування прізвищ за способом творення* дають змогу узагальнити та систематизувати знання учнів про способи творення прізвищ, сприяючи глибшому розумінню цього явища.

7. *Творча робота «Придумай прізвище для себе».* Мета якої полягає в розвитку уяви та творчого мислення учнів шляхом створення нових прізвищ.

8. *Створення розповіді про походження свого прізвища.* Така вправа передбачає тривалого пошуку та аналізу інформації, залучення інших членів сім'ї та відомих людей з таким прізвищем.

9. *Написання вірша про українські прізвища* сприятиме розвитку креативності, мовленнєвої культури, почуття власної гідності, патріотизму.

10. *Написання вірша або оповідання, в якому прізвища персонажів відіграють важливу роль.* Наприклад, головний герой може мати прізвище, яке точно описує його характер або його здібності.

11. *Створення коміксу або мультфільму про українські прізвища.* Це може бути весела та пізнавальна історія, яка допоможе учням краще запам'ятати особливості творення прізвищ.

12. *Гра "Вгадай прізвище":* один учень загадує прізвище, інші намагаються його вгадати, ставлячи запитання.

13. *Вправа "Асоціації":* назвіть прізвище, а учні повинні назвати перше слово, яке спадає їм на думку.

14. *Вправа "Склади речення"*: дайте учням список чоловічих та жіночих прізвищ на -о та на приголосний і попросіть учнів скласти речення з кожним з цих прізвищ.

15. *Дослідницький проєкт «Вивчення історії та значення свого прізвища»*. Полягає в зборі та аналізі інформації про прізвища, що поширені у певному регіоні, що сприяє розумінню культурного контексту.

16. *Проєкт-дослідження прізвищ у вашому населеному пункті*. Це може бути колективна робота, яка допоможе учням зібрати інформацію про найпоширеніші прізвища в їхньому місті чи селі.

17. *Створення словника українських прізвищ*. Це може бути довгостроковий проєкт, який допоможе учням в систематизації та узагальненні знань про українські прізвища та їхнє словотворення.

18. *Розгадування кросвордів та головоломок*, що забезпечує створення інтелектуального виклику та залучення уваги учнів до основних понять словотвору прізвищ.

Детальніше всі згадані вправи описані в додатках.

Вивчення словотвору українських прізвищ через різноманітні методи і вправи сприяє розвитку не лише мовленнєвих навичок, а й загального когнітивного розвитку учнів. Підвищується їхня здатність аналізувати та узагальнювати інформацію, розвиваються навички творчого мислення, самостійності та комунікації. Крім того, такий підхід стимулює інтерес до вивчення мови та культурної спадщини, що є важливим для формування гармонійно розвиненої особистості.

ВИСНОВКИ

У курсовій роботі проведено теоретичне узагальнення наукової проблеми словотвору на уроках української мови на прикладі українських прізвищ, що надало підстави для таких висновків:

- вивчення словотвору сприяє глибшому розумінню будови мови, збагачує словниковий запас та сприяє розвитку логічного та образного мислення учнів;
- ключовим аспектом ефективності методів вивчення словотвору є їхня системність та послідовність. Ретельно сплановані уроки з вивчення словотвору сприяють як теоретичному, так і практичному оволодінню цим матеріалом учнями.

У закладах загальної середньої освіти вивчення словотвору українських прізвищ у 5-11 класах має велике значення для розвитку мовної компетентності та культури мовлення учнів, а також для розуміння структури та походження прізвищ, історії та культури українського народу.

Дослідження може бути спрямоване на практичне використання вправ зі словотвору на уроках української мови, зосередженого на використанні українських прізвищ як матеріалу для вивчення. Це дослідження може мотивувати розробку спеціальних уроків, використання різних методів навчання та аналіз результатів навчання з метою подальшого вдосконалення методики навчання словотвору.

РЕЗЮМЕ

У зв'язку зі змінами підходів і вимог до проведення сучасного уроку в закладах загальної середньої освіти в Україні зростає потреба у розробці нових ефективних методик навчання. Це стосується й навчання словотвору української мови, яке є важливим компонентом мовної підготовки учнів. Тому обрано тему курсової роботи *«Навчання словотвору української мови учнів закладів загальної середньої освіти на прикладі українських прізвищ»*.

У **першому розділі** роботи розкрито сутність поняття словотвір, специфіку творення прізвищ в українській мові.

У **другому розділі** розкрито методичні підходи до вивчення словотвору українських прізвищ у 5-11 класах, розглянуто приклади дидактичних матеріалів для вивчення словотвору українських прізвищ. Визначено роль різних видів роботи для підвищення успішності засвоєння учнів словотворення на прикладі українських прізвищ на уроках української мови.

Курсова робота складається зі вступу та двох розділів. Обсяг роботи становить 21 сторінки. У списку використаної літератури налічується 22 джерел.

Ключові слова: *методика навчання української мови, словотвір, українські прізвища, етимологія, семантика, мовна компетентність.*

RESUME

In connection with changes in approaches and requirements for conducting a modern lesson in general secondary education institutions in Ukraine, there is a growing need for the development of new effective teaching methods. This also applies to learning the word structure of the Ukrainian language, which is an important component of students' language training. That is why the subject of the term paper was chosen: "*Teaching the word-formation of the Ukrainian language to students of general secondary education institutions using the example of Ukrainian surnames*".

In the first chapter of the work, the essence of the concept of word creation, the specifics of the creation of surnames in the Ukrainian language.

In the second chapter, methodical approaches to the study of the word-form of Ukrainian surnames in grades 5-11 are disclosed, examples of didactic materials for the study of the word-form of Ukrainian surnames are considered. The role of different types of work to increase the success rate of students' assimilation of word formation using the example of Ukrainian surnames in Ukrainian language lessons is determined.

The coursework consists of an introduction, two chapters. The volume of work is 21 pages. There are 22 sources in the list of used literature..

Keywords: *Ukrainian language teaching method, vocabulary, Ukrainian surnames, etymology, semantics, language competence..*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Булава, Н. Ю. (2005). Словотвірні особливості сучасних українських прізвищ сучасної Донеччини, 37–47.
<http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2013/02/Bulava1.pdf>
- Булава, Н. Ю. (2016). Про стан і перспективи дослідження українських **прізвищ**. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія*, 25(1), 9–12.
http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v25/part_1/4.pdf
- Вирста, Н. Б., & Рокіцька, Н. В. (2020). *Основні напрямки дослідження українських **прізвищ** (кінець XVII – початок XX ст.): I. Доробок українських ономастів*.
- Грищенко, А.П., & Мацько, Л.І., & Тоцька, Н.І., & Плющ, М.Я., & Уздиган І.М. (1997). Сучасна українська літературна мова. Л.: Вища школа (с. 272 – 275).
- Дудик П.С. (2005). Стилїстика української мови. Видавничий центр «Академія» (с. 17–20; 38–40).
- Зосимов, Анатолій. (2015). Словник українських прізвищ. У 2-х тт. Харків : Золоті сторінки.
- Ірклієвський В. (1987). Етимологічний *словник* українських прізвищ. Мюнхен.
- Костів О., & Сколодра-Шепітко О. (2018). *Методика викладання української мови: Навчально-методичний посібник. Для студентів українського відділення філологічного факультету. Львів*.
- Ліпич, В. М., & Правда, Н. М. (2016). *Нариси з історії українського словотворення: (комполитно-суфіксальна деривація іменників): монографія*. Бердян. держ. пед. ун-т, Запоріж. нац. ун-т.
- Масенко, Л. Т. (1990). *Українські імена і прізвища*. Київ. <http://surl.li/mxzvvn>
- Медвідь-Пахомова, С. Т. (2012). *Еволюція антропонічних формул у слов'янських мовах*. 2-ге вид., перероб. і допов. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші.

- Ощипко, І. Й. (1998) Вивчення теми “Будова слова” та “Словотвір” у школі. Львів (с. 15–27)
- Передерій, Г. Р. (2009). Способи лексико-семантичного творення українських прізвищ. *Українська філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення: зб. пр. наук.-метод. Читань ...* Черкаси, 15–23.
- Прадід, Юрій. (2021). Патронімічні прізвища (на мат-лі українських варіантів християнських імен). *Українське мовознавство*, 28–45. <http://ukr.movoznavstvo.knu.ua/wp-content/uploads/2021/08/3Pradid.pdf>
- Плющ, М. Я. (2010). Українська мова: Підручник для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Видавничий центр "Академія".
- Редько, Ю. К. (2023). Сучасні українські прізвища (походження, словотвір, поширення). Львів : ЛНУ ім. Івана Франка.
- Сікорська, З. (1995). Українсько-російський словотворчий словник. Освіта.
- Скрипник, Л. Г., & Дзятківська, Н. П. Звідки походять українські прізвища? <https://pnm.gov.ua/?p=151188>
- Українська мова. Енциклопедія (2000). Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана (с. 570 – 578).
- Українська мова. Енциклопедія (2004). – Вид. 2-е. випр., доп. Ред. кол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк (заст. голови), Є. А. Карпіловська (відп. секретар), І. Р. Вихованець, П. Ю. Гриценко, С. Я. Єрмоленко, Л. М. Задунайська, Н. Ф. Клименко, О. С. Мельничук, В. В. Німчук, Г. П. Півторак, В. Г. Скляренко, О. Б. Ткаченко. Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана (с. 824).
- Чучка, П.П. (2005). *Прізвища закарпатських українців : Історико-етимологічний словник*. В. В. Німчук (Наук. ред.). Світ.
- Чучка, П. П. (2000). Прізвище. Українська мова: Енциклопедія. Укр. Енцикл (с. 494–495).

ДОДАТКИ

Додаток А

Дидактичні матеріали для вивчення словотвору українських прізвищ

Вправи на визначення способу творення прізвищ

1. Прочитайте прізвища та визначте, яким способом вони утворені:

- А) Шевченко, Петренко, Іваненко.
- Б) Середа, Сорока, Мельник.
- В) Зашкільняк, Безхлібник, Нахвостач.
- Г) Гнилозуб, Кривопуск, Костоглод.

2. Від поданих слів утворіть прізвища за допомогою суфіксів:

- Водолаз + суфікс -зьк- (Водолазький).
- Максим + суфікс -чук- (Максимчук).
- Коваль + суфікс -енк-о (Коваленко).

1. Додайте префікси до поданих слів та утворіть прізвища:

- Зубик (без + зубик = Беззубик).
- Стінка (при + стінка = Пристінка).
- Капелюх (на + капелюх = Накапелюх).

Вправи на групування прізвищ за способом творення

1. Розподіліть прізвища на групи за способом творення: Заєць, Шевченко, Петренко, Гончар, Іваненко, Кривонос, Бондар, Білоус, Коваль, Вернигора.

Суфіксальний: Шевченко, Петренко, Іваненко,

Складання: Кривонос, Білоус, Вернигора.

Лексико-семантичний: Заєць, Гончар, Коваль, Бондар.

2. Доповніть кожену групу прізвищами за таким же способом творення:

Суфіксальний:

-енко/-єнко: Бойченко, Дмитренко, Матвієнко.

-ук/-юк: Бойчук, Матвійчук, Кіцманюк

-ів/-їв: Бойків, Дмитрів, Матвіїв.

Складання:

прикметник + іменник: Білодуб, Самохвал, Круподер.

іменник + іменник: Татомир, Лісогір.

3.Складіть таблицю "Способи творення українських прізвищ", заповнивши її прикладами:

Спосіб творення	Приклади
Суфіксальний	
Префіксальний	
Складання	
Безафіксний	
Лексико-семантичний	
Морфолого-синтаксичний	
Лексико-синтаксичний (зрощення)	

Вправа «Аналіз родоводів»

Мета: дослідження походження прізвищ учнів та їхніх родин.

Хід виконання: Учні отримують завдання проаналізувати родоводи своїх родин. Вони шукають інформацію про прізвища своєї родини та можливо про прізвища відомих осіб. Таким чином, досліджують походження своїх прізвищ, шукають подібності та відмінності між ними, визначають їхнє значення та корені.

Вправа «Порівняння прізвищ»

Мета: порівняння прізвищ учнів та їхніх семей.

Хід роботи: Учні порівнюють прізвища своєї родини з прізвищами інших учнів. Вони визначають, чи є спільність у походженні, значенні або звучанні прізвищ. Ця вправа допомагає зрозуміти, наскільки різноманітним може бути словотворення прізвищ.

Проектна робота про прізвища

Мета: дослідження певного аспекту словотвору українських прізвищ.

Хід роботи: Учні працюють над проектом, досліджуючи певний аспект словотвору прізвищ. Наприклад, вони можуть скласти презентацію про історію створення прізвищ, провести дослідження професійних прізвищ або зібрати матеріали про прізвища, що походять від географічних назв.

Гра "Віднови прізвище"

Мета: Відновлення прізвищ на основі наданих фрагментів та інформації про значення чи корінь.

Хід роботи: Учням пропонується фрагмент прізвища разом зі значенням або коренем, і вони повинні вгадати, яке це прізвище. Ця гра допоможе учням закріпити знання про словотвір та розуміння структури прізвищ.

Творча робота «Придумай прізвище для себе»

Мета: розвивати знання про словотвір українських прізвищ, тренувати навички творення прізвищ різними способами, стимулювати творче мислення та уяву.

Завдання:

Виберіть один із способів творення прізвищ:

Суфіксальний: додайте до слова суфікс, наприклад, -енко, -чук, -ів, -ий, -ський.

Префіксальний: додайте до слова префікс, наприклад, без-, під-, за-.

Складання основ: поєднайте два слова, щоб утворити прізвище.

Використовуйте знання про українську мову та культуру, щоб придумати цікаве та оригінальне прізвище. Напишіть коротку розповідь про створення прізвища.

Створення розповіді про походження свого прізвища

Мета: розвивати знання про історію та етимологію українських прізвищ, тренувати навички дослідницької роботи, стимулювати творче мислення та уяву.

Завдання:

1. Зберіть інформацію про своє прізвище: зверніться до своїх родичів, щоб дізнатися про сімейні легенди та перекази; дослідіть записи в метричних книгах, архівах, генеалогічних сайтах, шукайте інформацію в словниках прізвищ, на етимологічних сайтах.
2. Проаналізуйте зібрану інформацію: визначте спосіб творення прізвища; з'ясуйте його значення; дослідіть можливі варіанти походження прізвища.
3. Напишіть розповідь про походження свого прізвища.

Гра "Вгадай прізвище"

Мета: вгадати прізвище відомої особистості (наприклад, письменника), ставлячи якомога менше запитань.

Правила гри:

1. Один із гравців загадує прізвище відомої людини (історичної особистості, діяча культури, спортсмена тощо).
2. Інші гравці по черзі ставлять запитання, на які можна відповісти лише "так" або "ні".

Приклади запитань:

Ця людина – чоловік чи жінка?

Вона жила в наш час чи в минулому?

Вона народилася в Україні?

Вона відома в галузі науки, мистецтва, спорту чи політики?

Її прізвище починається на голосну чи приголосну букву?

Її прізвище має суфікс "-енко", "-чук", "-ів"?

Вправа "Асоціації"

Мета: розвивати асоціативне мислення та креативність; тренувати навички зв'язку слів та понять; розширювати словниковий запас.

Завдання:

1. Один із гравців називає прізвище.
2. Інші гравці по черзі говорять перше слово, яке спадає їм на думку, коли вони чувають це прізвище.
3. Примітка: Не можна повторювати слова, які вже були названі.

Вправа "Склади речення"

Мета: розвивати граматичні навички та вміння складати речення; розширювати словниковий запас; тренувати креативність та мислення.

Завдання:

1. Виберіть кілька прізвищ.
2. Складіть речення, де кожне прізвище буде використано в однині, множині, родовому відмінку, давальному відмінку, знахідному відмінку, орудному відмінку та місцевому відмінку.

Вправа "Встав пропущені букви у прізвищах"

Мета: тренувати орфографічну грамотність та знання українських прізвищ; навчитися правильно писати прізвища з української мови; розширювати словниковий запас.

Прізвище: _р_в_ць

Прізвище:: Ш__вчук.

Прізвище: К_в_льчук.

Прізвище:П_тр_нко.

Прізвище: Ів_н_нко.

Картки завдань зі словотвору прізвищ

Картка 1

1. Визначте спосіб творення прізвищ:

Шевченко

Маломуж

Коваль

Мужичук

Безхлібник

Картка 2

1. Утворіть прізвища від поданих слів. Поясніть, який спосіб творення прізвищ було використано.

Іван, Полісся, коваль, зозуля, Маруся.

Картка 3

1. Поясніть, який спосіб творення прізвищ було використано у прізвищах:

Іванов, Петренко - походження від імені.

Коваль, ткач – професійне.

Горбань, Кривий – вади людини.

Глек, Сито – речі побуту.

Підгірний, Саксаганський – місце поселення.

Гра «Хто більше»

Мета: розвивати знання про українські прізвища; тренувати пам'ять та увагу; збагачувати словниковий запас.

Правила гри:

1. Перший гравець називає українське прізвище.
2. Другий гравець має назвати українське прізвище, яке починається з останньої букви прізвища, яке назвав перший гравець.

3. Гравець, який не може придумати прізвище за 10 секунд, вибуває з гри.
4. Гравець, який залишився останнім, перемагає.

Вправа «Запам'ятай слова»